

مطالعه جامعه‌شناختی تاب‌آوری شهری (مطالعه موردی: شهر یزد)

محمد مبارکی^۱، سمیه الواری^۲

شناسه دیجیتال (DOI): 10.22084/CSR.2021.22179.1838

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۱۵

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۹۱-۱۱۷

چکیده

تاب‌آوری شهری به منظور ایجاد قابلیت پیش‌بینی برای مقابله با رویدادهای غیرقابل پیش‌بینی و ارائه هرچه بهتر خدمات در شهرها و رسیدن به شهری مقاوم و پایدار در دنیا مطرح است، این پژوهش نیز با هدف بررسی وضعیت تاب‌آوری شهر یزد در ابعاد (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی) صورت گرفته است. روش کلی پژوهش حاضر از نوع کیفی است. داده‌ها از طریق مصاحبه عمیق بدون ساختار به دست آمده است و روش تحلیل داده‌ها، تحلیل مضمون می‌باشد. یافته‌ها بیانگر این است که شهر یزد در زمینه تاب‌آوری شهری در ابعاد (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی) نقاط قوت و ضعف خاص خود را دارد. دین‌داری، تعلق به مکان بالا و سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بالایی که در بین یزدی‌ها وجود دارد از نقاط قوت در بُعد تاب‌آوری اجتماعی است. در بُعد تاب‌آوری اقتصادی، روحیه کارآفرینی و اخلاق اقتصادی بالا به عنوان نقاط مثبت قلمداد شده‌اند. یافته‌ها بیان‌کننده این است که عدم کیفیت ابنیه و مسکن، عدم مکان‌یابی صحیح و رشد افقی و بی‌رویه شهر یزد، وضعیت تاب‌آوری کالبدی را در سطح نسبتاً ضعیفی نگه داشته است. تنوع زیستی بالا به عنوان نقطه مثبت و عدم ارزیابی توان اکولوژیکی نقطه منفی در بُعد تاب‌آوری زیست‌محیطی به شمار می‌رود.

کلیدواژگان: تاب‌آوری شهری، تاب‌آوری اجتماعی، تاب‌آوری اقتصادی، تاب‌آوری کالبدی، تاب‌آوری زیست‌محیطی.

۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران (نویسنده مسئول).

Email: M.mobaraki@basu.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد پژوهش اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

۱. مقدمه

امروزه، تاب‌آوری^۱ نسبت به «سوانح طبیعی» به حوزه‌ای مهم و گسترده تبدیل شده است، به طوری که در حال حاضر از حرکت هم‌زمان و متقابل توسعه پایدار و مدیریت سوانح به سمت افزایش تاب‌آوری بحث می‌شود. بر این اساس، تحلیل و افزایش تاب‌آوری سیستم‌های انسانی و محیطی در برابر سوانح طبیعی در مسیر نیل به آرمان توسعه پایدار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است (رضایی و کاویان‌پور، ۱۳۹۵: ۱). کشور ایران به‌عنوان کشوری بحران‌خیز، هر ساله شاهد وقوع رخداد‌های طبیعی گوناگونی بوده است؛ زلزله بم، زلزله کرمانشاه، وقوع سیل در اکثر استان‌های کشور و آسیب‌های ناشی از این حوادث، همگی نشان از بحران‌خیز بودن کشور ایران و عدم آمادگی لازم جهت مواجهه با این حوادث دارد؛ بنابراین، از مهم‌ترین مباحثی که در برنامه‌ریزی‌های شهری مطرح می‌شود، بحث تاب‌آوری شهری است؛ یعنی ایجاد شهرهای مقاوم با تاب‌آوری بالا در برابر بحران‌های اجتماعی و طبیعی. به نظر بسیاری از محققان، تاب‌آوری یکی از مهم‌ترین موضوعات برای رسیدن به پایداری است. امروزه، تاب‌آوری راهی برای تقویت جوامع با استفاده از ظرفیت‌های آن مطرح می‌شود و تعریف‌ها، رویکردها، شاخص‌ها و مدل‌های سنجشی متفاوتی در مورد آن شکل گرفته است (رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹).

در حال حاضر ۵۴٪ جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند و انتظار می‌رود که این میزان در سال ۲۰۵۰ م. به ۶۶٪ برسد. اگر تعداد زیادی از مردم در صورت بروز بلایای طبیعی یا انسانی در معرض خطرات مختلف قرار گیرند؛ ممکن است با انواع آسیب‌ها مواجه شوند. این امر مستلزم اتخاذ تدابیر لازم برای حفظ جان و دارایی‌های آن‌ها از طریق برنامه‌ریزی و طراحی خاص مربوط به زیرساخت‌ها و ساختمان‌ها برای افزایش توانایی آن‌ها برای ایستادگی در برابر تهدیدها و افزایش توانایی آن‌ها برای محافظت از شهر و ساکنین آن از آسیب و صدمه، یا به حداقل رساندن آن‌هاست (خالد عبدالوهاب، ۲۰۱۷: ۴۴). در واقع، اقدامات پیشگیرانه می‌تواند باعث جلوگیری از اختلال، کارافتادگی و یا از بین رفتن شبکه‌ها و زیرساخت‌ها بشود. این رخدادها می‌توانند عواقب وخیم اجتماعی، بهداشتی، درمانی و اقتصادی را در پی داشته باشند (خالد عبدالوهاب، ۲۰۱۷: ۴۴). با توجه به این‌که عمدتاً شهرها در نقاطی استقرار یافته‌اند که در معرض انواع مخاطرات طبیعی و یا سوانحی که ساخته دست بشری است، قرار دارند، از این جهت تاب‌آوری و کاهش خطرپذیری بلایا باید بخشی از طراحی شهری و استراتژی‌های دستیابی به توسعه پایدار باشد (دلاکه و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۲۸).

به طور کلی، وقوع هر نوع مخاطره طبیعی و یا سوانح انسان‌ساز و تغییرات در درون شهرها، می‌تواند در روند زندگی شهری اختلال ایجاد کند و البته صرف وقوع سوانح و رخدادهای فاجعه‌ناگ را برای شهرها به همراه ندارد؛ بلکه آمادگی و منعطف بودن شهر، برای مقابله و روبه‌رو شدن با این رخدادهای و تغییرات، عاملی بسیار با اهمیت و مهم می‌باشد. از این جهت مطالعه بحث تاب‌آوری شهری به عنوان یک مؤلفه مهم در جهت رشد، پیشرفت و توسعه شهر از اهمیت فوق‌العاده حساس و بالایی برخوردار است؛ بنابراین، به جهت جلوگیری از تبعات و پیامدهای منفی ناشی از رویدادهای ریسک‌ها و عدم قطعیت‌ها، عقل و منطق حکم می‌کند که شهرها از لحاظ وضعیت تاب‌آوری در ابعاد مختلف بررسی شوند. البته این نکته را باید مدنظر داشت که یافتن شهری که تمامی مؤلفه‌های تاب‌آوری را دارا باشد به ندرت امکان‌پذیر می‌باشد، اما آنچه دارای اهمیت است برنامه‌ریزی مسئولین و مدیران شهری در راستای حرکت دادن تدریجی شهرها به سمت شهری با قابلیت‌های سازگاری و تاب‌آور است. با توجه به مطالب فوق‌الذکر، می‌توان گفت که مفهوم تاب‌آوری شهری در حوزه برنامه‌ریزی‌های شهری از درجه بالایی از اهمیت و حساسیت برخوردار هست، پس ضروری است که در جهت تاب‌آور نمودن شهرها عمل نماییم و با عنایت به جایگاه ویژه شهر یزد در میان شهرهای ایران به دلیل برخورداری از ارزش‌های معماری و نیز از آنجا که مجموعه‌ای از آثار باستانی و بناهای تاریخی را در خود جای داده است و این‌که به عنوان نخستین شهر تاریخی ایران، در میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده است و هم‌چنین به عنوان یکی از نخستین شهرهای خشتی دنیا از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است، به عنوان شهر مورد مطالعه انتخاب شده و در راستای رفع کاستی‌های دیگر پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه، مورد بررسی قرار گرفته است؛ از این‌رو، نگارندگان در این پژوهش به بررسی وضعیت تاب‌آوری شهر یزد در چهار بُعد: اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی می‌پردازیم و عمده تفاوت این پژوهش با پژوهش‌های قبلی که در زمینه تاب‌آوری در شهر یزد انجام‌شده این هست که در اکثر تحقیقات قبلی از روش‌های کمی برای بررسی این وضعیت استفاده شده است؛ در صورتی که در تحقیق حاضر از روش کیفی استفاده می‌شود. تفاوت مهم دیگر این‌که، پژوهش‌های قبلی به صورت تک‌بُعدی به بررسی وضعیت تاب‌آوری پرداخته‌اند؛ در صورتی که در این پژوهش، ابعاد مختلف موضوع در کانون توجه قرار گرفته است. امید می‌رود که در نهایت با استفاده از نتایج این پژوهش اطلاعاتی را در مورد وضعیت تاب‌آوری شهر یزد ایجاد کرد و با تمرکز بر وضعیت فعلی تاب‌آوری شهر یزد، به برنامه‌ریزان و مدیران برای اتخاذ تصمیماتی جهت حفظ و ارتقاء کیفیت خدمات و بهبود وضعیت شهر یزد کمک نمود.

۲. واکاوی ادبیات موضوع

اصطلاح «تاب‌آوری» به معنی «بازگشت به گذشته» است که از ریشه لاتین Resilio به معنی «برگشت به عقب» گرفته شده است (مانینا^۲ و همکاران، ۲۰۱۱؛ به نقل از: بسطامی‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۷). به طور کلی، از واژه تاب‌آوری در فرهنگ لغات مختلف تعریف‌های متفاوتی صورت گرفته است که به برخی از آن‌ها بدین شرح می‌توان اشاره نمود: فرهنگ انگلیسی کولینز^۳، واژه تاب‌آوری را به عنوان توانایی یک شخص یا سازمان برای بهبود سریع از یک بدبختی یا امری ناخوشایند می‌داند. راهبردهای بین‌المللی کاهش خطرپذیری سوانح، تاب‌آوری را توانایی بهبود سریع و یا به‌آسانی تطبیق یافتن با شرایط ناگوار، تغییر و یا اختلال تعریف می‌کند. فرهنگ انگلیسی خلاصه شده آکسفورد، تاب‌آوری را به عنوان ایستادگی سریع و مجدد پس از ناامیدی، شادی، سرخوشی و سرحالی می‌داند (بسطامی‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۷). در حوزه اجتماعی، تاب‌آوری توانایی گروه‌ها یا جوامع برای مقابله با تنش‌های خارجی و اختلالاتی که در نتیجه تغییرات اجتماعی، سیاسی و محیطی رخ داده است، می‌باشد. در واقع فرآیندی که مجموعه‌ای از ظرفیت‌های سازگاری را به یک مسیر مثبت عملکرد و سازگاری پس از اختلال مرتبط می‌کند.

در شهرسازی، تاب‌آوری شهری می‌تواند به عنوان توانایی شهرها یا سیستم‌های شهری برای مقابله با گستره وسیعی از شوک‌ها و فشارهای ناشی از شرایط اقتصادی، فنی یا فرهنگی، علاوه بر تأثیرات آب‌وهوا باشد. با این حال، این تعریف تنها با روندهای زیستی سازگاری دارد، اما پیچیدگی عملکرد شهری را در نظر نمی‌گیرد؛ بنابراین، تاب‌آوری شهری می‌تواند به عنوان «درجه تغییراتی که شهرها می‌توانند قبل از شکل‌گیری مجدد یا پایه‌های جدید تحمل کنند»، دیده شود. این نشان می‌دهد که مفهوم تاب‌آوری شهری همیشه نیاز به بازگشت به حالت تعادل ندارد، بلکه باید به وضعیت جدیدی تبدیل شود که به آن امکان بقاء با دوام و طولانی‌تر را داده و در برابر چالش‌ها بیشتر مقاومت کند. با وجود این که شهرها این امکانات را دارند، انعطاف‌پذیری شهری از انواع دیگر انعطاف‌پذیری متفاوت است.

۳. پیشینه تجربی پژوهش

به طور کلی، در رابطه با تاب‌آوری به لحاظ پیشینه‌های تجربی انجام شده می‌توان گفت که مهم‌ترین پیشینه‌های تجربی به شرح ذیل می‌باشند.

«پرتوی» و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «طراحی شهری و تاب‌آوری اجتماعی (بررسی موردی: محله جلفا اصفهان)» به بررسی و شناسایی مؤلفه‌های مؤثر بر

ارتقای بُعد اجتماعی تاب‌آوری محلات از طریق طراحی شهری پرداختند و نتایج تحقیق نشان داد که توجه به مؤلفه‌هایی چون: ارتقای کیفیت محیط، هویت، انعطاف‌پذیری، همه‌شمولی، فضاهای آموزش‌دهنده و تعاملات اجتماعی در طراحی محلات سبب ارتقای تاب‌آوری اجتماعی می‌گردد.

«رضایی» و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان: «سنجش و ارزیابی میزان تاب‌آوری کالبدی اجتماع‌های شهری در برابر زلزله (مطالعه موردی: محله‌های شهر تهران)»، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با هدف شناسایی شاخص‌ها و عوامل مؤثر بر تاب‌آوری کالبدی محله‌های شهری، به سنجش و ارزیابی میزان تاب‌آوری کالبدی در محله‌های منتخب شهر تهران و ارائه چارچوبی برای سنجش میزان تاب‌آوری کالبدی در شهرها پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که محله قیطریه و قلعه مرغی به ترتیب، از نظر تاب‌آوری کالبدی در بهترین و بدترین وضعیت و محله‌های ستارخان و نارمک در درجه دوم و سوم از نظر تاب‌آوری کالبدی قرار دارند.

«فرزاد بهتاش» و همکاران (۱۳۹۲) پژوهشی با هدف ارزیابی و سنجش میزان تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز بدون در نظر گرفتن تهدید مخاطره‌خاصی انجام دادند. در پژوهش آن‌ها، ابتدا مؤلفه‌ها و ابعاد مطرح در تاب‌آوری شهرها تدقیق گردید، سپس با استفاده از دیدگاه خبرگان حوزه‌های مختلف که کاملاً مشرف بر وضع موجود کلان‌شهر تبریز در حوزه تخصصی خود بوده‌اند و نیز مطالعات تطبیقی، ابعاد و مؤلفه‌های نهایی نگارندگان ارائه شد و با تحلیل پرسش‌نامه و انجام مطالعات و محاسبات لازم میزان تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز در ابعاد و مؤلفه‌های مختلف مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفت. با توجه به نتایج حاصل‌شده، میزان میانگین تاب‌آوری شهر تبریز برابر ۲/۲۳ است (پایین‌تر از ۳) که نشان می‌دهد در مجموع خبرگان بر این نظر اعتقاد دارند که تبریز از لحاظ تاب‌آوری در وضعیت کاملاً مطلوبی نیست. با این حال بُعد اجتماعی-فرهنگی بالاترین رتبه در تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز را دارد.

«سینر» و همکاران (۲۰۱۵) نیز به ارزیابی خدمات اکوسیستمی برای تاب‌آوری شهری در سنگاپور پرداختند. در این پژوهش از یک فرآیند پنج مرحله‌ای برای ارزیابی اثرات وابستگی استفاده شده است. برای رسیدن به یک ارزیابی یکپارچه در شهرها از یک روش خدمات اکوسیستم اصلاح‌شده برای مطالعه موردی در سنگاپور استفاده شد. خروجی و نتایج مورد انتظار این پژوهش هر دو ارزش کمی و کیفی را دربر دارند که در نقشه‌های GIS (کیفی) مشابه خروجی اصلی و جداول (کمی) به نمایش درآمده‌اند (یوسف‌زاده، ۱۳۹۴: ۴۴).

«مگ وایر» و «هاگان» (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان «بلايا و جوامع: درک تاب‌آوری اجتماعی» استدلال می‌کنند که تاب‌آوری اجتماعی، ظرفیت گروه‌های اجتماعی برای بازیابی خود یا واکنش مثبت به بحران‌هاست. در این مقاله، ماهیت چندوجهی تاب‌آوری اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است و هم‌چنین در مورد این عقیده بررسی نموده‌اند که گروه‌های اجتماعی در یک جامعه از نظر سطح انعطاف‌پذیری متفاوت هستند، در حالی که تحقیقات در علوم اجتماعی حاکی از آن است که تاب‌آوری اجتماعی واکنش طبیعی به بحران است. آن‌ها استدلال کردند که برنامه‌های مدیریت اضطراری باید این ظرفیت را تشخیص داده و بنا کنند.

در مجموع، مباحث مربوط به پیشینه‌های پژوهشی نشان می‌دهد که هر یک از آن‌ها یک یا دو بُعد از ابعاد تاب‌آوری شهری را به خود اختصاص داده‌اند و سعی نموده‌اند بیشتر با روش کمی آن را مورد بررسی و مطالعه قرار دهند. نوآوری پژوهش حاضر، بررسی ابعاد چهارگانه تاب‌آوری با تأکید بر نگاه جامعه‌شناختی است که سعی شده با روش کیفی مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد.

۴. پیشینه نظری پژوهش

همان‌طور که بیان شد، تاب‌آوری به شیوه‌های مختلف تعریف شده است و اکثر تعاریف بر ظرفیت‌های سازگاری و انطباق موفق در مواجهه با اختلالات و فشارها تأکید دارند؛ اگرچه استثناء وجود دارد، ولی اکثر بحث‌ها تمایل دارند تاب‌آوری را به مقاومت تعریف کنند و بر پتانسیل‌ها و توانایی‌ها جهت برگشت‌پذیری از شرایط تهدیدآمیز تأکید دارند. با توجه به این توضیحات، می‌توان برای تاب‌آوری ابعاد مختلف اکولوژیکی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی را به شرح ذیل در نظر گرفت (کاترو همکاران، ۲۰۰۸: ۶۰۳) که شامل فرآیندهای مداوم تغییر و تعدیل است که هم تغییرپذیر و هم اضافه شونده می‌باشد (کوبین برنیر^۴ و همکاران، ۲۰۱۴: ۶). در واقع، در تاب‌آوری هم پایداری و هم تغییر برای آینده مهم است و سیستم‌ها نیاز به ظرفیت‌هایی دارند تا بتوانند مشارکت داشته باشند.

• تاب‌آوری اقتصادی

مفهوم تاب‌آوری اقتصادی و مقابله با مخاطرات برای جلوگیری از ایجاد بحران در یک جامعه، موضوعی است که بعد از بحران مالی سال ۲۰۰۸ م. در حوزه اقتصاد به آن توجه بیشتری شد و محور اصلی مجامع بین‌المللی اقتصادی هم‌چون: بانک جهانی، مجمع جهانی اقتصاد، گروه ۲۰ و اتحادیه اروپا قرار گرفت. تاب‌آوری در اقتصاد در واقع، به‌عنوان واکنش و سازگاری ذاتی افراد و جوامع در برابر مخاطرات است؛ به‌طوری‌که

آن‌ها را قادر به کاهش خسارات و زیان‌های بالقوه ناشی از مخاطرات سازد. به دلیل به هم پیوستگی وسیع در سطح اقتصاد کلان، تاب‌آوری اقتصادی نه تنها به ظرفیت‌های شغلی افراد، بلکه به ظرفیت همه نهادها وابسته است (راس، ۲۰۰۴: ۳۰۷).

• تاب‌آوری کالبدی

تاب‌آوری کالبدی، به آسیب‌پذیری ساختمان‌ها و بناها، دارایی و اموال شهروندان، دستگاه‌های حمل‌ونقل و شبکه‌های ارتباطی دلالت می‌کند. هم‌چنین ظرفیت پناهگاهی، تسهیلات و زیرساخت‌های بهداشتی، درمانی، درجه آسیب احتمالی بناها از خطرات، زیرساخت‌ها و تأسیسات حیاتی حساس و مهم، آسیب‌پذیری جاده‌ها و خیابان‌ها برای تخلیه اضطراری و شریان‌های حیاتی پس از بحران را شامل می‌شود (نظرپور، ۱۳۹۶: ۱۲).

«الن»^۵ و «بریان»^۶ (۲۰۱۰)، «کامپنلا»^۷ و همکاران (۲۰۰۸) و «تیلو» و همکاران (۲۰۱۱) به نقش تعیین‌کننده کاربری‌های شهری در تقلیل اثرات سوء سانحه و هم‌چنین تاب‌آوری ساخت شهر در برابر خطرات ناشی از سوانح اشاره کرده‌اند. باید توجه داشت تعیین کاربری‌ها در کنار هم به‌گونه‌ای که در زمان بروز سانحه مشکل‌زا نباشد و هم‌چنین مشخص کردن فضاهای باز عملکردی در درون بافت متراکم محلات مسکونی در شهرها باعث افزایش تاب‌آوری در برابر سوانح می‌گردد. علاوه بر این، وجود دسترسی‌های مناسب در سطح شهرها، طراحی بافت شهر به‌گونه‌ای که از نفوذناپذیری بالایی برخوردار باشد، در زمان بروز سانحه مخصوصاً زمین‌لرزه‌ها که امکان ریزش جداره‌ها و مسدود شدن مسیرها وجود دارد، در افزایش و کاهش میزان تاب‌آوری نقش مهمی ایفا می‌کنند (فلاحی و جلالی، ۱۳۹۲: ۸).

• تاب‌آوری زیست‌محیطی

به زعم «ادگر» (۲۰۰۰)، تأکید تمامی تعاریف اکولوژیک روی میزان تخریبی است که یک سیستم، بدون تغییر شرایط یا از هم‌پاشیده شدن، قادر به تحمل آن است. هم‌چنین به نظر او تمرکز بیشتر روی پایداری و تاب‌آوری در مقابل تخریب و سرعت بازگشت به نقطه تعادل اولیه می‌باشد. لازم به توضیح است که در بُعد اکولوژیکی بحث تاب‌آوری دو نوع وجود دارد: تاب‌آوری مهندسی و اکولوژیکی. تاب‌آوری مهندسی، سرعت بازگشت به وضعیت یکنواخت پس از یک آشفستگی است که بیانگر تمرکز بر کارایی عملکرد است. تاب‌آوری اکولوژیکی، قدرت سیستم در جذب آشفستگی و حفظ عملکرد در شرایط آشفستگی می‌باشد (نظرپور، ۱۳۹۶: ۱۷).

• تاب‌آوری اجتماعی

تاب‌آوری اجتماعی شامل شرایطی است که تحت آن افراد و گروه‌های اجتماعی با تغییرات محیطی انطباق می‌یابند. در واقع، تاب‌آوری اجتماعی بیانگر توان جامعه برای پاسخ به بحران‌ها است (پرتوی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱). اگر توجه به جنبه‌های اجتماعی در تاب‌آوری، بیشتر از توجه به زیرساخت‌های کالبدی و فیزیکی در مدیریت بحران اهمیت نداشته باشد، دست‌کم به همان اندازه حائز اهمیت است (لوسینی، ۲۰۱۳: ۲۵۵). از این‌رو، مفهوم تاب‌آوری، گام به‌گام تکامل یافته و توجه از مفهوم اکولوژیکی آن به سمت مفهوم اجتماعی-اکولوژیکی و سپس به سمت مفهوم اجتماعی جلب گردیده است (کک و ساکتاپوار، ۲۰۱۳: ۲۰). به‌طور کلی، اصطلاح تاب‌آوری اجتماعی اولین بار توسط ادگر مطرح شد و آن را به‌عنوان توانایی گروه‌ها و یا جوامع برای مقابله با تنش‌های خارجی و اختلالات در مواجهه با تغییرات اجتماعی، سیاسی و زیست‌محیطی تعریف نمود (ادگر، ۲۰۰۱: ۱). قابلیت تاب‌آوری اجتماعی، توان یک اجتماع برای برگشت به تعادل یا پاسخ مثبت به مصیبت‌هاست (کک و ساکتاپوار، ۲۰۱۳: ۱۳). با آنکه هنوز در تعریف و شاخص‌سازی این مفهوم ابهامات زیادی وجود دارد. اما همه تعاریف موجود در مورد تاب‌آوری اجتماعی به ظرفیت‌های افراد، سازمان‌ها و یا جوامع برای تحمل کردن، جذب کردن، تطبیق و تبدیل در برابر تهدیدات اجتماعی از هر نوع، توجه دارند (کک و ساکتاپوار، ۲۰۱۳: ۹).

با وجود آن‌که در برخی از موارد فاکتورهایی که باعث آسیب‌پذیری می‌شوند با آن‌هایی که باعث تاب‌آوری می‌گردند، هم‌پوشانی دارند؛ ولی این مسأله که یک جامعه آسیب‌پذیر فاقد تاب‌آوری است، عمومیت ندارد (کاترو و همکاران، ۲۰۰۴: ۸). در واقع، ممکن است در جامعه‌ای آسیب‌پذیری بالا باشد، ولی ارتباطات اجتماعی به‌قدری قوی باشد که برگشت از حالت آسیب‌دیده هرچه زودتر رخ دهد؛ لذا در این حالت با وجود آسیب‌پذیری بالا تاب‌آوری بالاست؛ بنابراین، اگر بخواهیم شهر تاب‌آوری داشته باشیم نیاز به بررسی وسیعی در مورد پتانسیل‌های پاسخ‌گویی و بازسازی بر خطرات افراد جامعه وجود دارد (لالون، ۲۰۱۲: ۲۰۹).

ادگر (۲۰۰۰) معتقد است جوامعی که دارای تنوع هستند، به‌دلیل انعطاف‌پذیری بالا، تاب‌آورترند. او مهاجرت و استرس جابجایی قابل توجه جمعیت را اغلب نشانه‌ای از شکست تاب‌آوری اجتماعی می‌داند چراکه مهاجرت اغلب بر زیرساخت‌های اجتماعی هر جامعه اثرات منفی می‌گذارد. از سایر عناصر مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی، بر طبق برداشت از نظریه ادگر، همکاری و مشارکت شهروندان، هم‌بستگی اجتماعی، داشتن هویت واحد، حس تعلق، وجود امنیت و فراگیری اجتماعی را می‌توان استخراج نمود.

«پلینگ» و «هایگ» (۲۰۰۵) معتقدند که روابط اجتماعی غیررسمی، بهترین منبع برای حفظ ظرفیت‌ها به منظور ایجاد تاب‌آوری اجتماعی و تغییر جهت جمعی است. «کاتر» (۲۰۰۸) می‌نویسد، تاب‌آوری اجتماعی می‌تواند از طریق ثروت، بیمه، دسترسی به منابع مالی، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت اجتماعی و درک خطر از سوی جامعه افزایش یابد (نوریس، ۲۰۰۸: ۱۴۰). هم‌چنین، مدل تاب‌آوری اجتماعی «نوریس» به چهار بُعد اصلی توسعه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، داده‌ها و ارتباطات و توانایی‌های جامعه اختصاص یافته است؛ و بُعد سرمایه اجتماعی متشکل از: حمایت عاطفی، ارتباط و همکاری سازمان‌ها، مشارکت مردمی و دل‌بستگی مکانی است. بُعد توسعه اقتصادی نیز به درک خطر و آسیب‌پذیری مخاطرات، تنوع منابع اقتصادی و عدالت در پخش منابع می‌پردازد. بُعد قابلیت جامعه محلی به مهارت حل مسأله، انعطاف‌پذیری، خلاقیت، توانایی و کارایی جامعه محلی و نیز وجود مشارکت توأم با اعتماد در جامعه اطلاق می‌گردد (نوریس، ۲۰۰۸: ۱۴۰).

در مجموع، با بررسی اندیشه نظریه‌پردازان مختلف و گروه‌بندی شاخص‌های دارای اشتراکات مفهومی و لغوی مرتبط با تاب‌آوری در یک دسته می‌توان به ۱۲ معرف اصلی شامل: دل‌بستگی به مکان، هم‌بستگی اجتماعی، حمایت اجتماعی، ایمنی و امنیت، روابط اجتماعی، مشارکت، آگاهی، تنوع منابع، عدالت و برابری، هویت، کارایی جامعه محلی و اعتماد به آن و انعطاف‌پذیری، دست‌یافت که با ارتقای این شاخص‌ها می‌توان تاب‌آوری اجتماعی را بهبود بخشید؛ اما با توجه به این‌که پژوهش حاضر با روش کیفی درصدد جستجوی شاخص‌های مرتبط با تاب‌آوری خاص شهر یزد می‌باشد، لذا با در نظر گرفتن شاخص‌های مشخص شده فوق که بیشتر از طریق بررسی تئوری‌ها به دست آمده‌اند، سعی نموده است از طریق طرح پرسش‌های ذیل به جستجوی عملی شاخص‌های تاب‌آوری مختص شهر یزد پرداخته و میزان و چگونگی آن‌را مورد تبیین جامعه‌شناختی قرار دهد.

پرسش اصلی پژوهش: شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری در چه وضعیتی قرار دارد؟

پرسش‌های فرعی: شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری اجتماعی در چه وضعیتی قرار دارد؟ شهر یزد از لحاظ اقتصادی در چه وضعیتی قرار دارد؟ شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری زیست-محیطی در چه وضعیتی قرار دارد؟ شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری کالبدی در چه وضعیتی قرار دارد؟

۵. روش پژوهش

پژوهش حاضر، یک مطالعه کیفی از نوع تحلیل مضمون است که به منظور شناخت

وضعیت تاب‌آوری شهر یزد در ابعاد: اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی انجام شده است. روش نمونه‌گیری و انتخاب افراد به صورت هدفمند و نظری می‌باشد. نمونه‌گیری هدفمند به معنی انتخاب واحدها و موردها «بر مبنای هدفی خاص و نه به طور تصادفی» است (تدلی و تشکری، ۱۳۹۶: ۲۹۵). نمونه‌گیری نظری نیز بر اساس این ایده است که محقق در فرآیند تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات، به کجا توجه کند تا بتواند به توسعه نظریه بپردازد. به عبارت دیگر، در نمونه‌گیری نظری محقق اقدام به گزینش نمونه‌ای از افراد می‌کند که در توسعه نظریه مشارکت نمایند. فرآیند نمونه‌گیری نظری در ابتدا با نمونه‌ای از افراد شبیه به یکدیگر شروع می‌شود و همچنان که اطلاعات جمع‌آوری و مقوله‌ها ظهور می‌یابند، محقق به سمت نمونه‌های گوناگون و متفاوت از یکدیگر متمایل می‌شود؛ تا دریابد که تحت چه شرایطی، مقوله‌ها پایدار می‌شوند (ایمان، ۱۳۹۴: ۸۷)؛ بنابراین، در پژوهش حاضر با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند، مشخص می‌شود که با چه کسی باید گفت‌وگو کرد و با استفاده از نمونه‌گیری نظری، مشخص می‌شود که محقق برای تکمیل اطلاعات و رفع موارد مفقود شده باید به کجا رجوع کند؛ از این رو، در مصاحبه‌ها سعی شده است موردهایی انتخاب گردد که در ارتباط با پرسش‌های تحقیق غنای اطلاعاتی داشته و درک روشنی از پرسش‌ها داشته باشند. تعداد مصاحبه‌های انجام شده در این تحقیق نیز شامل ۱۶ مصاحبه فردی می‌باشد که در ماه‌های خرداد، تیر و اوایل مرداد ۱۳۹۷ در شهر یزد انجام شده و بر اساس اشباع نظری تعیین شده‌اند؛ به عبارت دیگر، اشباع نظری، زمانی اتفاق افتاده است که محقق متوجه شده واقعا در مطالعه مورد نظر چه می‌گذرد و نسبت به تبیین نظری تحقیق، مطمئن شده است. به سخن دیگر، مصاحبه‌ها به حدی رسیده که محقق به اشباع نظری مضمون‌های کلیدی در پژوهش دست یافته است. افراد مورد مصاحبه نیز شامل دو دسته هستند: ۱- اساتید دانشگاه در رشته‌های جامعه‌شناسی، محیط‌زیست، جغرافیا، اقتصاد، معماری و شهرسازی؛ و ۲- تعدادی از کارشناسان و مدیران دستگاه‌های اجرایی شهر یزد. در این تحقیق پس از پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، مضامین اصلی استخراج شده و با استفاده از شیوه تحلیل مضمون، مورد تحلیل واقع شده‌اند. بنابر تعریف «براون» و «کلارک» (۲۰۰۶: ۷۹)، تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (موسوی، ۱۳۹۵: ۱۵۵)؛ و در نهایت این که در تحقیق حاضر از معیار «اعتماد‌پذیری یا قابلیت اعتماد» جهت ارجاع به ارزیابی کیفیت نتایج کیفی استفاده شده است. در واقع، قابلیت اعتماد به بیانی ساده، میزانی است که در آن می‌توان به یافته‌های یک تحقیق متکی بود و

به نتایج آن اعتماد کرد که برای دستیابی به این میزان، از شیوه‌های اعتبارپذیری، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری کمک گرفته شده است.

۶. یافته‌های پژوهش

مهم‌ترین یافته‌های پژوهش حاضر بر مبنای پرسش‌های تحقیق را می‌توان به شرح ذیل ارائه نمود.

۱- وضعیت شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری اجتماعی چگونه است؟

در پاسخ به پرسش اول از طریق مصاحبه‌هایی که با صاحب‌نظران و مدیران اجرایی شده، یک سری مضمون‌های اصلی به دست آمده است. مضمون‌های استخراج شده از وضعیت تاب‌آوری اجتماعی شهر یزد عبارتند از: سرمایه اجتماعی، تعلق به مکان، دین‌داری و امنیت اجتماعی.

• سرمایه اجتماعی

برای صاحب‌نظران و مدیران اجرایی، سرمایه اجتماعی به عنوان معیاری مهم در شناخت تاب‌آوری اجتماعی شهر یزد مطرح شده است. در واقع سرمایه اجتماعی به عنوان یک دارایی مهم به افزایش توانایی افراد و گروه‌ها در رویارویی و مقابله با بحران‌های ناشی از رخدادها منجر می‌شود. در مواقعی که جامعه با یک آسیب یا بحران جدی مثل حوادث غیرمترقبه، زلزله یا سیل روبه‌رو شود افراد می‌توانند ظرفیت‌هایی از خود نشان دهند که شاید دولت نتواند چنین ظرفیت‌هایی از خود بروز دهد. با توجه به این‌که انسان موجودی اجتماعی هست و در طول حیات خویش، به ویژه در موقعیت‌های بحرانی و استرس‌زا، نیازمند حمایت هم‌نوعان خود می‌باشد و این حمایت اجتماعی که از زیرشاخه‌های سرمایه اجتماعی است، می‌تواند تأثیرات آسیب‌زای موقعیت‌های بحرانی را کاهش دهد و در صورت فقدان این سرمایه اجتماعی افرادی که در معرض حوادث قرار گرفته‌اند نمی‌توانند در مقابل تنش‌ها ایستادگی کنند و امکان برگشت به شرایط بهتر برایشان بسیار دشوار خواهد شد. یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها حکایت از این دارد که شهر یزد دارای تعاملات خانوادگی نسبتاً قوی است و همین وضعیت نقطه قوت شهر یزد می‌باشد و وضعیت تاب‌آوری اجتماعی آن را در وضعیت مطلوبی نگه داشته است. علاوه بر این، سنت‌ها و هنجارها موجود در بین مردم یزد همچنان ریشه‌های سنتی خود را حفظ کرده و باعث حفظ تاب‌آوری اجتماعی شهر یزد گردیده است؛ به طوری که در صورت بروز حوادث ناگهانی، سرمایه اجتماعی به

افراد این توان را می‌دهد که مشکلات را راحت‌تر حل نمایند. به عبارت دیگر، پیوندهای اجتماعی غیررسمی به قوت خود همچنان در بین شهروندان یزدی دیده می‌شود که بر ارتقای تاب‌آوری اجتماعی این شهر اثرگذار است و مواجهه‌سازی با شرایط دشوار را امکان‌پذیر می‌سازد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه چنین بیان می‌دارد: «خود روابط خانوادگی، حمایت‌های متقابلی را ایجاد می‌کند، یعنی مهم‌ترین چیزی که به همراه دارد این است که افراد در شرایط بحرانی و مسأله‌دار می‌توانند از همدیگر حمایت کنند. می‌دانید که در جامعه ایران و شهر یزد خانواده نقش مهمی دارد، همین شبکه‌های خانوادگی وقتی کمک می‌کند و از همدیگر حمایت می‌کنند، این‌ها خود زمینه‌ای است که راحت‌تر می‌توانند با مسائل اجتماعی مواجه شوند؛ هرچند نمی‌شود انکار کرد که شهر یزد هم مثل بقیه شهرها و جوامع و شهرهای ایران یک مقداری دچار تغییر شده است».

• تعلق به مکان

برای مدیران اجرایی و صاحب‌نظران، تعلق به مکان به‌عنوان یکی از شاخصه‌های مهم در مطالعه و بررسی وضعیت تاب‌آوری اجتماعی مردم شهر یزد مطرح بوده است. ارتباط این مقوله با تاب‌آوری اجتماعی از آن جهت است که در شرایط حساس و بحرانی که در جریان زندگی رخ می‌دهد وحدت بین آسیب‌دیدگان را در سطح بالایی نگه می‌دارد، به لحاظ اجتماعی دل‌بستگی به مکان زمینه‌ساز مساعدی را فراهم می‌کند و عمل جمعی را تسهیل می‌کند، مشارکت افراد جهت کمک به افراد آسیب‌دیده را افزایش می‌دهد و نقش عمده‌ای در ایجاد و بالا بردن سطح مسئولیت‌پذیری، همکاری و یاری‌رساندن به ساکنان مناطق آسیب‌دیده ایفا می‌کند و برای حل مشکلات و گذر از شرایط حاد، به عمل جمعی مبادرت ورزیده و با عوامل تنش‌زا مقابله می‌کنند و در افراد این انگیزه را ایجاد می‌کند که به احیا و نوسازی مجدد مکان‌های آسیب‌دیده بپردازند. به عبارتی دیگر، دل‌بستگی به مکان سبب متعهد شدن فرد در قبال مکان و ساکنین آن شده است و یا این‌که حس تعهد و مسئولیت را تقویت می‌کنند. داده‌ها و اطلاعاتی که از طریق مصاحبه با صاحب‌نظران و مدیران اجرایی استان یزد به‌دست آمده است، نشان از این دارد که مردم استان یزد تعلق خاطر بالایی به شهر و استان‌شان دارند و در هر بخشی که حضور دارند ارتباطشان را با شهر یزد حفظ کرده‌اند و با افتخار از یزدی بودنشان یاد می‌کنند. یکی از مصاحبه‌شوندگان درخصوص حس تعلق مکانی یزدی‌ها چنین مطرح می‌نماید: «مطمئن باشید که مردم یزد احساس تعلق خوبی به شهر یزد دارند. یزدی‌ها، حتی سرمایه‌گذاران و آدم‌هایی که در تهران کله‌گنده هستند هنوز دوست دارند بیاند یزد و

اگر دستشون برسه از همونجا هم برای یزد کاری می‌کنند، یعنی حس تعلق بالاست؛ البته ما تحقیقی انجان نداده‌ایم که میزانش را اندازه‌گیری کرده باشیم یا مقایسه کنیم با جای دیگر و من نمی‌تونم مستند صحبت کنم، ولی مشاهدات میدانی ما نشان می‌ده که مردم یزد بسیار عرق دارند و بسیار دوست دارند برای یزد کاری بکنند، اونهایی که داخل یزد هستند و یا اونهایی که از یزد رفتند دلشون برای یزد می‌تپه».

• دین‌داری

به اعتقاد بسیاری از اساتید و مدیران اجرایی که جزو مصاحبه‌شوندگان این تحقیق بودند، مقوله دین‌داری به‌عنوان یکی از شاخص‌های مهم در شناخت تاب‌آوری اجتماعی جوامع می‌باشد. افرادی که دارای گرایش‌های معنوی هستند در مقابل فجایع، بحران، مسائل و مشکلات زندگی سرسختی بیشتری از خود نشان می‌دهند و این ظرفیت را دارند که بر مشکلات پیش‌آمده غلبه کنند. انجام مناسک دینی به‌صورت دسته‌جمعی و گروهی، حس تعهد و مسئولیت‌پذیری را به افراد القاء می‌کند. در شهر یزد هم هنوز هیئت‌های مذهبی و انجام مناسک مذهبی به‌صورت دسته‌جمعی به‌قوت خود باقی است که این‌ها خود یک نوع پتانسیل برای اقدامات اجتماعی سازنده در مواقع بحرانی هستند و هنوز هم در شهر یزد بسیاری از حمایت‌ها از این دریچه صورت می‌گیرد. یکی از مصاحبه‌شوندگان درخصوص دین‌داری یزدی‌ها چنین مطرح می‌نماید: «به‌طورکلی من فکر می‌کنم باورهای مذهبی کلاً روی بحث تاب‌آوری اجتماعی همه‌جا اثر مثبتی دارد و تاب‌آوری اجتماعی را افزایش می‌دهد».

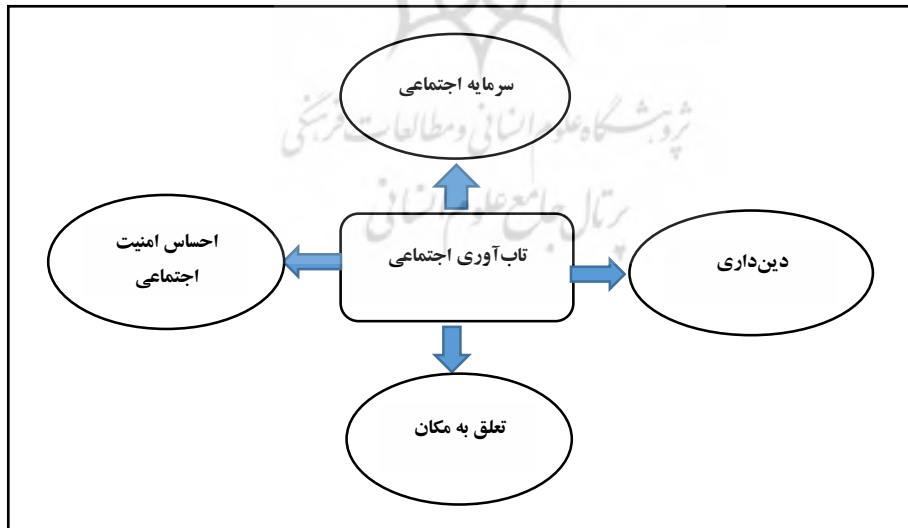
هم‌چنین یکی دیگر از اساتید چنین می‌گویند: «به‌نظر من در شهر یزد همه شاخص‌ها نشان می‌دهد که دین‌داری مردم، دین‌داری نسبتاً قوی هست و این نقش خیلی مهم و کلیدی در تاب‌آور نمودن اجتماعی شهر یزد دارد».

• امنیت اجتماعی

امنیت اجتماعی، یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم و تأثیرگذار در تاب‌آوری اجتماعی از نظر مصاحبه‌شوندگان می‌باشد. هرگونه اقدامی در مواقع بحرانی که در راستای کاهش آسیب‌پذیری افراد بخواهد صورت بگیرد نیازمند وجود حدی از امنیت اجتماعی در آن جامعه می‌باشد. تجربه حوادث مکرر نشان داده است که بعد از وقوع سوانح، امنیت اجتماعی منطقه آسیب‌دیده می‌تواند در بهبود وضعیت کارساز باشد. در واقع، بحران امنیت یکی از بحران‌هایی است که در صورت عدم تأمین نظم توسط نهادهای مربوطه ممکن است حادث بشود و آرامش خاطر را از افراد سلب کند. وجود ناامنی در مناطق

آسیب‌دیده، دستیابی به اهداف در جهت مدیریت بحران را با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو خواهد کرد. در صورت وجود امنیت اجتماعی، توانایی مردم برای مقابله با شرایط سخت ناشی از وقوع سوانح افزایش پیدا می‌کند و این ظرفیت را به افراد می‌دهد تا در برابر حوادث ایستادگی و بازیابی داشته باشند. با استناد به نظر اساتید و مدیران اجرایی، شهر یزد از لحاظ امنیت اجتماعی نسبت به دیگر استان‌های کشور از وضعیت مطلوبی برخوردار است. در واقع، بافت سنتی و فرهنگ تقید و ارزشی که در شهر یزد پابرجاست به‌عنوان عوامل کنترل بیان شده‌اند که باعث کاهش آسیب‌ها در این شهر می‌شود. یکی از مصاحبه‌شوندگان در خصوص امنیت اجتماعی در شهر یزد چنین بیان می‌دارد: «امنیت شهر یزد خوبه، به نظر می‌رسه که شهر امنیت اجتماعی بالایی داره نسبت به شهرهای دیگه. هرچند که این هم در سال‌های اخیر مقداری تغییر کرده، به نظر می‌رسه که هم امنیت و هم احساس امنیت هر دو در شهر یزد بالاتر از شهرهای دیگه هست و مناسب‌تر از شهرهای دیگه می‌باشد. نرخ جرم خیلی بالا نیست، آسیب‌های اجتماعی نسبتاً معدودتر هستند».

با توجه به مباحث مطرح‌شده دربارهٔ تاب‌آوری اجتماعی و مصاحبه‌هایی که در این زمینه صورت گرفته است، چهار مؤلفهٔ مهم و تأثیرگذار در ارتباط با بُعد تاب‌آوری اجتماعی به‌دست آمده که عبارتند از: ۱- سرمایهٔ اجتماعی، ۲- دین‌داری، ۳- تعلق به مکان، و ۴- احساس امنیت اجتماعی، که در مدل ۱، به شکل خلاصه آمده است.

مدل ۱. مؤلفه‌های اصلی تاب‌آوری اجتماعی در شهر یزد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

۲- وضعیت شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری اقتصادی چگونه است؟

در پاسخ به پرسش دوم که در باب تاب‌آوری اقتصادی شهر یزد طرح شده است، با توجه به اطلاعاتی که از طریق مصاحبه با اساتید و مدیران اجرایی حوزه اقتصادی به دست آمده است، تعدادی مضمون آشکار شده که در ادامه به تحلیل و بررسی هر کدام از این مضمون‌ها پرداخته می‌شود. مهم‌ترین مضمون‌های استخراج شده در بعد تاب‌آوری اقتصادی یزد عبارتند از: کارآفرینی و اخلاق اقتصادی.

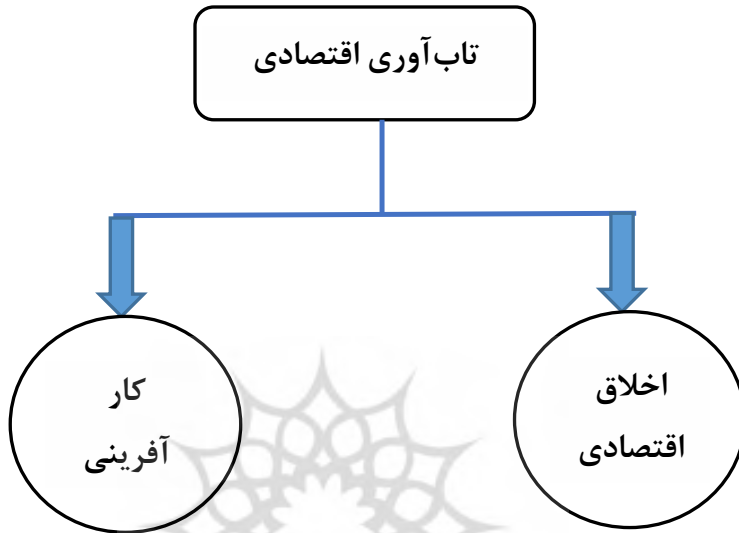
• کارآفرینی

کارآفرینی به عنوان یکی از شاخص‌های مرتبط و تأثیرگذار در حوزه اقتصاد، برای مدیران اجرایی و اساتید جهت برنامه‌ریزی و رسیدن به تاب‌آوری اقتصادی مطرح بوده است. در واقع امروزه با توجه به مشکلات و نابسامانی‌های متعدد در عرصه اقتصادی، توجه و تأکید بر مبحث کارآفرینی به عنوان زمینه‌ای برای خلق فرصت‌های جدید اشتغال و درآمد نقش مؤثری در مقابله با شوک‌های اقتصادی می‌تواند ایفا کند. در صورت وجود روحیه کارآفرینی و ایجاد بستر و زمینه مناسب برای ایجاد و رشد آن، حتی با بروز تکانه‌ها و بحران‌های اقتصادی، اقتصاد چنین جامعه‌ای به راحتی از مسیر رشد و توسعه بر نخواهد گشت؛ چراکه چنین اقتصادی، توان غلبه بر شرایط سخت اقتصادی و ایستادگی در مقابل بحران‌ها را دارا هست. در شهر یزد با توجه به مصاحبه‌های صورت گرفته با افراد فعال حوزه اقتصاد، روحیه کارآفرینی مردم این شهر را مطلوب ارزیابی و عنوان کردند که وضعیت یزد نسبت به دیگر استان‌های کشور از شرایط نسبتاً خوبی برخوردار است. وجود چنین روحیه کارآفرینی در بین شهروندان یزدی باعث می‌شود در صورت بروز هرگونه شوک و بحرانی در زمینه اقتصادی بتوانند فرصت‌های شغلی مناسبی را ایجاد نمایند و از ظرفیت‌های پیرامون به نحو احسن استفاده کنند و همین عاملی می‌شود برای توسعه و مقاومت اقتصادی در بین شهروندان یزد و این‌که افزایش تولید و کارایی بخش‌های مختلف و فرصت‌های شغلی را محیا نموده و تلاشی برای بقای اقتصادی می‌باشد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در خصوص روحیه کارآفرینی یزدی‌ها چنین مطرح می‌نماید: «مطالعاتی که انجام دادیم نشان داد که یزدی‌ها روحیه کارآفرینی بالایی دارند. شاید محافظه‌کار باشند، اما در عین حال در واقع انگیزه کارآفرینی بالایی دارند و چون که علایق اقتصادی سخت‌کوشی، قناعت هم به نوعی هنوز ته‌مایه‌هاش در رفتار اقتصادی یزدی‌ها هست و به نوعی تأثیر می‌ذاره بر اون روحیه کارآفرینی که همچنان در یزدی‌ها وجود داره و می‌تواند یک الگویی در ارتباط با کارآفرینی در ایران تبدیل بشود.

• اخلاق اقتصادی

همان‌طور که از یافته‌های مصاحبه‌ها برمی‌آید، مضمون اخلاق اقتصادی، از شاخصه‌های مهم تاب‌آوری اقتصادی هست که با آن همخوانی دارد. رفتار اقتصادی مناسب یکی از عواملی است که موجب می‌شود تا افراد بتوانند با دشواری‌های اقتصادی حاکم بر زندگی کنار بیایند و بر آن غلبه کنند. ویژگی‌هایی هم‌چون قناعت، حسابگری، مدیریت و صرفه‌جویی در ذیل اخلاق اقتصادی صحیح قرار می‌گیرند و موجب ایجاد توانمندی‌هایی درون اقتصاد می‌گردد. زمانی که افراد یک جامعه رفتار اقتصادی که از خود نشان می‌دهند از روی حساب و کتاب، تدبیر و آینده‌نگری باشد به یقین می‌توانند در هر زمان میزانی از پس‌انداز را داشته باشند که در شرایطی که اقتصاد به سمت وسوی ناآرامی و تنش کشیده می‌شود، بسیار کمک‌کننده هست و سازش را امکان‌پذیر می‌سازد. اهمیت اخلاق اقتصادی مردم در تاب‌آوری اقتصادی را نمی‌توان نادیده انگاشت؛ مردم به‌عنوان بازیگران اقتصاد در مقاومت، موفقیت و قدرتمندی اقتصاد نقش عظیمی را بازی می‌کنند. مردمان شهریزد که از دیرباز به قناعت، صرفه‌جویی، تلاش و کوشش زیانزد بوده‌اند و این‌چنین خصلت‌هایی باعث می‌شود که اقتصادشان تا حد زیادی تاب‌آوری لازم را داشته باشد. با نظر به مصاحبه‌های انجام‌شده در این خصوص، این‌چنین خصلت‌های اخلاقی به‌عنوان ویژگی‌های ممتاز برای یزدی‌ها لحاظ گردیده است و آن‌ها را در برابر نوسانات پیش‌آمده مقاوم می‌سازد. باید اظهار داشت که چنین رفتارهایی جزو فرهنگ یزدی‌ها شده است و در صورتی که یک ویژگی جزو فرهنگ مردم یک منطقه شود در همهٔ مراحل زندگی با آن خو می‌گیرند؛ لذا، چنین مهارت‌هایی از جمله مدیریت هزینه و محاسبه‌گری یزدی‌ها را نباید سطحی‌نگریست، بلکه ضرورت دارد این مهم مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در باب ارتباط رفتار اقتصادی صحیح و تاب‌آوری اقتصادی یزدی‌ها چنین می‌گوید: «تاب‌آوری اقتصادی یزدی‌ها به ما می‌گوید چه ویژگی‌هایی یزدی‌ها دارند که اون‌ها را در برابر نوسانات اقتصادی بالنسبه قوی می‌کند، کافیه که ویژگی‌های شخصیتی یزدی‌ها را با شیرازی‌ها مقایسه کنید؛ این‌که یزدی‌ها به مقدری سخت‌کوش‌تر هستن، قناعت‌پیشه‌ترن و پس‌انداز می‌کنن و پیش‌بینی می‌کنن و در کارهاشون آینده‌نگری هست، به‌سری ویژگی‌هایی دارن که این ویژگی‌ها آن‌ها را از بقیه متمایز می‌کنه. شاید این ویژگی‌های اخلاق اقتصادی یزدی‌هاست که اقتصاد آن‌ها را هم تاب‌آور می‌کنه و باعث می‌شه در برابر نوسانات اقتصادی تاب‌آوری داشته باشن و بتونن اقتصادشان را هم در برابر تلاطم‌ها و بحران‌هایی که وجود داره مقاوم کنن».

در مجموع، تاب‌آوری اقتصادی به عنوان یکی از ابعاد بسیار مهم تاب‌آوری شهری با دو مؤلفه اخلاق اقتصادی و روحیه کارآفرینی که در مدل ۲، آورده شده و مورد بررسی قرار گرفته است.

مدل ۲. مؤلفه‌های اصلی تاب‌آوری اقتصادی در شهر یزد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

۳- شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری زیست‌محیطی دارای چگونه وضعیتی است؟ در پاسخ به پرسش سوم با توجه به مصاحبه‌های انجام شده با اساتید و مدیران اجرایی، دو مضمون اصلی به دست آمده است که عبارتند از: عدم ارزیابی توان اکولوژیکی و تنوع زیستی.

• توان اکولوژیکی

بر اساس نظر کارشناسان فعال در حوزه محیط زیست، توجه به توان اکولوژیکی سرزمین از اهمیت وافری برخوردار است و ارتباط تنگاتنگی با تاب‌آوری زیست‌محیطی یک منطقه می‌تواند داشته باشد و می‌توان آن را به عنوان یکی از مؤلفه‌های تاب‌آوری در زمینه محیط زیست قلمداد کرد. همواره باید این نکته مدنظر باشد که برای بهره‌برداری از محیط زیست و استفاده بهینه از آن، باید قبل از هرگونه اقدامی، ظرفیت محیط ارزیابی و بررسی شود و بهره‌برداری که صورت می‌گیرد بیش از توان محیط نباشد؛ چراکه در صورت استفاده بیش از حد، از پتانسیل محیط در آینده‌ای نه چندان دور منابع به سمت

نابودی و اضمحلال می‌روند و آیندگان را با موقعیت‌ها و شرایط بحرانی مواجه خواهند ساخت. شهر یزد به عنوان شهری که با محدودیت منابع طبیعی روبه‌رو هست، نیازمند مدیریتی کارا و آینده‌نگر در جهت نیل به تاب‌آوری زیست‌محیطی می‌باشد. با تکیه بر نظرات اساتید و صاحب‌نظران حوزه محیط‌زیست، در استقرار صنایع و کارخانه‌ها در این شهر، توان اکولوژیکی سرزمین نادیده گرفته شده است که همین خود تاب‌آوری زیست‌محیطی یزد را به سطح پایینی تنزل داده است؛ برای مثال، ایجاد نوعی از صنایع پر آب خواه مانند صنایع فولاد، اصلاً تناسبی با محیط‌زیست یزد ندارد. شرایط محیط‌زیست یزد از لحاظ اقلیمی، فضای سبز، منابع آب و همه این‌ها با محدودیت‌هایی مواجه است که توان سرزمین به ما دیکته می‌کند و نشان‌دهنده عدم استفاده صحیح از توان اکولوژیکی این سرزمین می‌باشد.

یکی از مصاحبه‌شوندگان در رابطه با ارزیابی توان اکولوژیکی در استان یزد چنین می‌گوید: «کاربری‌هایی در یزد تخصیص پیدا کرده که با توان اکولوژیکی آن سازگار نیست، مثل صنایعی که نیاز به آب زیاد دارند، استقرار صنایع در جای نامناسب و در جهتی که باد غالب به سمت شهر هست و آلاینده‌هایی که صنایع دارند همه وارد شهر می‌شن از لحاظ فضای سبز، سرانه فضای سبز، از لحاظ فضاهای تفریحی که پایه اکولوژیکی داشته باشه؛ مخصوصاً، مثل پارک‌ها و مناطق این‌چنینی که امکان این‌که مردم استفاده بکنند از این فضاهای تفریحی اکولوژیکی فراهم نیست از همه جنبه‌ها اگر بخواهیم نگاه بکنیم شرایط مناسبی وجود نداره و بارگذاری جمعیت که هرچه صنعت اینجا بیشتر مستقر می‌کنید جمعیت بیشتری هم اینجا مستقر می‌شه که جمعیت بیشتر نیاز به خدمات اکولوژیک بیشتری داره این شرایط پایداری ایجاد نمی‌کنه».

• تنوع زیستی

به نظر اساتید و کارشناسان فعال در حوزه محیط‌زیست، تنوع زیستی در استان یزد، از جایگاه بالایی برخوردار است. تنوع زیستی به عنوان یکی از بحث‌های مهم در بخش محیط‌زیست، بخشی از سرمایه هر استان قلمداد می‌شود که باید در جهت حفاظت و نگه‌داشت این بخش نهایت تلاش صورت بگیرد. با وجود این‌که یزد جزو کویری‌ترین استان‌های کشور به حساب می‌آید، اما نه تنها در زمینه گونه‌های جانوری، بلکه در زمینه گونه‌های گیاهی نیز دارای تنوع بی‌نظیری است و جزو استان‌های شاخص است به نحوی که بسیاری از گونه‌های گیاهی و جانوری در این استان منحصر به فرد هستند که در پایداری محیط‌زیست اثرگذار هستند و توان مقاومت در برابر تغییرات زیست‌محیطی را افزایش می‌دهند و می‌تواند بر تاب‌آوری زیست‌محیطی اثر مثبت بگذارد. محیط‌زیست

طبیعی از پتانسیل‌ها و سرمایه‌های عظیم استان یزد به‌شمار می‌رود، تلاش در جهت حفظ و تقویت تنوع زیستی در راستای تقویت اقتصاد استان بسیار کارآمد می‌باشد. از آنجایی‌که ابعاد مختلف تاب‌آوری با هم در ارتباط هستند در صورت حفاظت همه‌جانبه از محیط‌زیست استان، می‌تواند زمینه‌ساز اشتغال، درآمدزایی و نهایتاً توسعه اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی را به‌دنبال داشته باشد؛ چراکه وجود گونه‌های متعدد جانوری و گیاهی عامل مهمی در جذب گردشگران به این استان بوده و سود مالی فراوانی از این طریق عاید می‌شود. یکی از کارشناسان فعال محیط‌زیست در این زمینه چنین اظهار کردند: «تنوع زیستگاهی باعث شده که ما تقریباً بیش از ۱۰۰ گونه پستاندار، بیش از ۲۰۰ گونه پرنده، بیش از ۴۷ گونه خزنده رو در استان شناسایی کنیم، بیش از ۸۷۰ گونه گیاهی در استان شناسایی شده که از گونه‌های بومی استان هستند، خیلی‌اشون ارزش حفاظتی بالایی دارند و در خطر انقراض هستند یا حمایت شده هستند و این تغییراتی که در استان اتفاق افتاده مخصوصاً خشکسالی‌ها و تغییر اقلیم روی تنوع زیستی به شدت تأثیر گذاشته و تغییر کاربری‌ها باعث شده که ما بخشی از گونه‌ها مون جابه‌جا بشن و یا این‌که از زیستگاه‌های اصلی شون خارج بشوند».

در مجموع، تاب‌آوری زیست‌محیطی از دیگر ابعاد بسیار مهم تاب‌آوری شهر یزد می‌باشد که با دو مؤلفه تنوع زیستی و ارزیابی توان اکولوژیکی در مدل ۳، مورد بررسی قرار گرفته است.

مدل ۳. مؤلفه‌های اصلی تاب‌آوری زیست‌محیطی در شهر یزد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

۴- شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری کالبدی دارای چگونه وضعیتی است؟

در پاسخ به پرسش چهارم که در حوزه تاب‌آوری کالبدی می‌باشد، با تدقیق در مصاحبه‌های انجام‌شده سه مضمون مهم و تأثیرگذار به‌دست آمده که عبارتند از: ۱- مکان‌یابی نامناسب، ۲- رشد افقی و بی‌رویه شهر، ۳- عدم کیفیت ابنیه و مسکن.

• مکان‌یابی نامناسب

مکان‌یابی فعلیتی است که قابلیت‌ها و توانایی‌های یک یا چند ناحیه شهری را از لحاظ وجود زمین مناسب و کافی برای کاربردهای خاص مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد (آراسته و عزیز، ۱۳۹۰: ۳۳۴). مکان‌یابی صحیح در راستای تقویت توانمندی‌های محیط شهری و هم‌چنین کاهش آسیب‌پذیری در زمان وقوع رخداد‌های ناگهانی، تاب‌آوری مناطق شهری را ارتقاء می‌بخشد. شهر یزد نیز به‌عنوان یک شهر تاریخی که جمعیت زیادی را درون خود جای داده است با توجه به مصاحبه‌های صورت‌گرفته در زمینه تاب‌آوری کالبدی، این‌چنین استنباط می‌شود که مکان‌یابی مناسبی از کاربری‌های مهم به‌خصوص مراکز امداد رسانی صورت نگرفته و با توجه به فضای موجود تعریف نشده است. متخصصین در این زمینه، اظهار کردند که ساخت بیمارستان‌های مرکز شهر براساس موجودی زمین بوده است. مکان‌یابی نامناسب مراکز مهمی مثل بیمارستان‌ها باعث می‌شود که در زمان وقوع حوادث رساندن افراد آسیب‌دیده از نقاط دورتر شهر به چنین مراکزی زمان زیادی نیاز داشته باشد و همین امر ممکن است فرصت زندگی کردن را از افراد آسیب‌دیده بگیرد و حتی درون بافت تاریخی یزد، شبکه معابر طوری تعریف نشده است که ماشین‌های امداد رسان بتوانند به‌موقع خود را به محل حادثه برسانند. یکی از مصاحبه‌شوندگان درخصوص مکان‌یابی در شهر یزد چنین بیان می‌دارد: «دسترسی‌ها در مواقع بحران، زمینه را برای ورود خیلی از سیستم‌های کمک‌رسان فراهم نمی‌کند؛ بنابراین بافته‌ای تاریخی به جهت این‌که برای انسان‌های آن روز ساخته شده‌اند و مقدرات آن روز و تجهیزات آن روز در مواقع بحرانی امروز و مخاطرات امروز اصلاً پاسخ‌گو نیستند و دسترسی به خدمات و امکانات برای التیام بحران اصلاً فراهم نیست».

• رشد افقی و بی‌رویه شهر

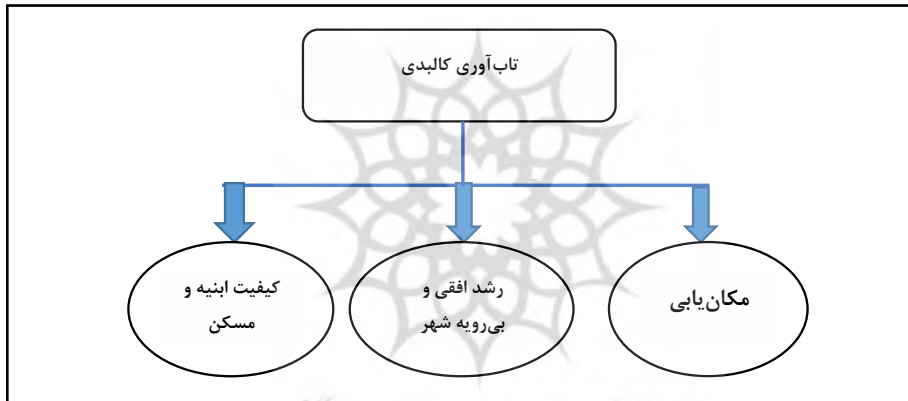
رشد افقی و بی‌رویه شهرها یکی از مهم‌ترین مباحث شهری در حوزه تاب‌آوری کالبدی است که اساتید و مدیران اجرایی بر آن تأکید داشته‌اند. گسترش و توسعه شهرها اگر به‌صورت بی‌قاعده و بدون داشتن طرح و برنامه و نیز ضوابط و مقررات شهرسازی باشد باعث افزایش آسیب‌پذیری می‌شود که تاب‌آوری شهری در این بُعد را به سطح پایینی تنزل خواهد داد. نکته قابل‌تأمل که در مورد توسعه بی‌رویه شهرها قابل‌ذکر است، خدمات‌رسانی و کمک‌های امدادی به افراد و منطقه آسیب‌دیده است که به دلیل مسافت طولانی‌تر نسبت به مرکز شهر، وقت و هزینه زیادی نیاز خواهد داشت؛ از این‌رو، امداد رسانی در ساعات اولیه وقوع حوادث غیرمترقبه بسیار کمک‌کننده است

و تا حد زیادی آسیب‌ها را کاهش می‌دهد. براساس نظر اساتید و مدیران اجرایی، شهر یزد نیز به‌عنوان شهری که جمعیت زیادی را درون خود جای داده است، از این رشد بی‌رویه مستثنی نبوده است که از این طریق، مشکلات بسیاری گریبان شهر را خواهد گرفت. این گسترش بیش‌ازحد و خارج از قاعده شهر که نتیجه ضعف نظارت بر قوانین محدودکننده می‌باشد، باعث می‌شود که تأمین زیرساخت‌ها در شهر روند واقعی خود را طی نکند. هزینه‌های مدیریت بحران در صورت رشد بیش‌ازحد شهرها امری انکارناپذیر است؛ به عبارتی دیگر، زمانی که یک شهر خیلی گسترش می‌یابد خدمات رسانی آن هم شهری که بافت تاریخی فراوانی دارد با مشکلات عدیده و برجسته‌ای در زمینه خدمات اولیه شهری روبه‌رو است؛ از جمله کمبود راه دسترسی و شبکه معابر تنگ و محدودکننده در بافت تاریخی که در مواقع بحرانی می‌تواند منجر به فاجعه‌ای عظیم شود. یکی از اساتید با تجربه در خصوص رشد بی‌رویه شهر یزد افزودند که: «در مورد بحث تاب‌آوری شهر یزد از نظر کالبدی، یکی از بحث‌هایی که خیلی مهم است، بحث گسترش بیش‌ازحد افقی شهر یزد هست و کم بودن میزان ارتفاع ساختمان‌ها یکی از دلایل گسترش افقی است و خالی بودن اراضی در داخل بافت شهر از مشکلات کالبدی شهر یزد می‌باشد».

• عدم کیفیت ابنیه

در بُعد تاب‌آوری کالبدی، کیفیت ابنیه از جمله مسکن از اهمیت بسزایی برخوردار است و باید مورد توجه مسئولین و برنامه‌ریزان شهری قرار بگیرد. از مشکلات عمده‌ای که بعضی شهرها از آن رنج می‌برند عدم کیفیت ابنیه است که از حیث برخورداری از ساخت‌وساز اصولی و مصالح مناسب، نابسامان هستند؛ به طوری که در زمان مخاطرات طبیعی امکان حذف سریع آن‌ها از صحنه روزگار وجود دارد. فقدان مدیریتی مسئول که بر ساخت‌وسازهای اصولی و استاندارد نظارت داشته باشد، باعث شده است که شهرها را در صورت وقوع حوادث در تنگنای عدم انطباق با شرایط پیش‌آمده قرار دهد. گفت‌وگو با کارشناسان در این حوزه نشان می‌دهد که کیفیت ابنیه در شهر یزد از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. در واقع، چالش‌هایی که در بخش نظارت بر ساخت‌وساز وجود دارد باعث ساخت سازه‌های غیر مقاوم در این شهر شده است. ضعف در اجرا و روند ساخت‌وساز ساختمان‌ها می‌تواند آسیب‌پذیری آن‌ها در مقابل زلزله را افزایش دهد و هرگونه اخلاف در مراحل ساخت، در نهایت کاهش مقاومت ابنیه را به دنبال دارد؛ لذا حرکت به سوی مقاوم‌سازی ساختمان‌ها باید در دستور کار برنامه‌ریزان و مدیریت بحران

قرار بگیرد. یکی از مصاحبه‌شوندگان درخصوص کیفیت ابنیه در شهر یزد چنین بیان می‌دارد: «عمدتاً ساختمان‌هایی که در بافت تاریخی و بافت مرکزی شهر یزد هستند قدمت بالایی رو داره و کیفیت ابنیه‌اشون عمدتاً مرمتی، تخریبی یا مخروبه هست، عرض معابرشون معمولاً کم هست، حالا خیلی جاها هست که امکان عبور و مرور ماشین‌های خدماتی هم وجود نداره، فقط شاید بگیم از نظر تعداد طبقاتشون مناسب هستند، ولی از نظر بقیه شاخص‌های کالبدی که عمدتاً آسیب‌پذیری این‌ها رو افزایش می‌ده، بافت قدیمی و مرکزی شهر یزد از این لحاظ تاب‌آوریشون خیلی پایین هست». با توجه به مطالب گفته شده، تاب‌آوری کالبدی شهر یزد با مؤلفه‌های از قبیل: ۱- مکان‌یابی؛ ۲- رشد افقی و بی‌رویه شهر؛ و ۳- کیفیت ابنیه و مسکن که در مدل ۴ آورده شده، مورد بررسی قرار گرفته است.

مدل ۴. مؤلفه‌های اصلی تاب‌آوری کالبدی در شهر یزد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

۷. بحث و نتیجه‌گیری

هدف اصلی مطالعه حاضر، بررسی وضعیت تاب‌آوری شهر یزد در ابعاد (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی) بود که برای تحقق این هدف از روش کیفی استفاده گردید و داده‌های پژوهش از طریق مصاحبه عمیق بدون ساختار جمع‌آوری شد و سپس با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفت و در نهایت یافته‌های به دست آمده از آن مشخص شد که مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل است. - در رابطه با پرسش اول مبنی بر این‌که، شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری اجتماعی دارای چگونه وضعیتی است؟ یافته‌های به دست آمده حاکی از آن است که سرمایه اجتماعی درون‌گروهی، دین‌داری، تعلق به مکان و امنیت اجتماعی به عنوان مؤلفه‌های مهم

و مرتبط با تاب‌آوری اجتماعی شهر یزد، از وضعیت مطلوبی برخوردار بوده است و به‌عنوان نقاط قوت و مثبت در حوزه تاب‌آوری اجتماعی شهر یزد به‌شمار می‌روند. به‌عبارت‌دیگر، سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در بین مردم شهر یزد می‌تواند تاب‌آوری اجتماعی این شهر را در مواجهه با بحران‌های مختلف افزایش داده و موجب بازگشت به وضعیت تعادل گردد. به‌عبارت‌دیگر، وجود روابط اجتماعی غیررسمی و اعتماد اجتماعی بین شخصی بالا در بین یزدی‌ها، بهترین منبع برای حفظ ظرفیت‌های لازم در جهت ایجاد تاب‌آوری اجتماعی است. علاوه بر این، دین‌داری در شهر یزد به‌عنوان یکی دیگر از مؤلفه‌های مرتبط با تاب‌آوری اجتماعی، است؛ در واقع، شهر یزد به‌دلیل داشتن ویژگی‌های خاصی مثل برگزاری مراسم‌های مذهبی باشکوه از دوران گذشته تاکنون و اهمیت دادن به اجرای مناسک دینی توانسته است تا حدود زیادی ماهیت سنتی و مذهبی خود را حفظ کند و همین عامل را می‌توان یکی از دلایل بالا بودن میزان دین‌داری و بالتبع آن، تاب‌آوری اجتماعی در جامعه مورد مطالعه دانست. تعلق به مکان نیز به‌عنوان یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم و مرتبط با تاب‌آوری اجتماعی قلمداد می‌شود که در مطالعه حاضر به آن اشاره گردیده است. براساس نتایج به‌دست‌آمده، می‌توان گفت که حس تعلق به مکان باعث می‌شود در مواقع بحرانی افراد به‌دلیل تعلق خاطر که به محل زندگی‌شان دارند تمایلی به مهاجرت نداشته باشند، در محل زندگی‌شان بمانند و به حل مشکلات کمک کنند. در واقع، حس تعلق به مکان، بازتوانی و تاب‌آوری اجتماعی افراد در معرض بحران را افزایش می‌دهد. دیگر مؤلفه تاب‌آوری اجتماعی که در این پژوهش به‌دست‌آمده است، احساس امنیت اجتماعی می‌باشد. امنیت اجتماعی به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین نیازهای بشر از جایگاه خاصی برخوردار است. به‌عبارت‌دیگر، می‌توان گفت در صورتی که یک جامعه به‌دنبال پیشرفت در زمینه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... باشد نیازمند وجود امنیت و احساس امنیت اجتماعی در بین افراد جامعه است و پیشرفت و بالندگی یک جامعه در زمینه‌های گوناگون در سایه امنیت اجتماعی امکان‌پذیر است. در باب ارتباط امنیت اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی باید گفت که هرگونه برنامه‌ریزی توسط نهادها و سازمان‌های مرتبط از قبیل: مدیریت بحران نیازمند وجود حدی از امنیت اجتماعی است و در صورت عدم وجود امنیت اجتماعی، بازگشت به شرایط بهتر و سامان دادن به اوضاع بحرانی بسیار دشوار خواهد بود. هم‌چنین احساس امنیت اجتماعی در بین افراد جامعه آسیب‌زده در بازتوانی و کنار آمدن با شرایط پیش‌آمده بسیار تأثیرگذار است. در واقع، نداشتن احساس امنیت اجتماعی و وجود ترس و دلهره در جامعه بحران‌زده، افراد را از لحاظ روحی و روانی به‌گونه‌ای چشمگیر دچار اختلال می‌کند.

- در پاسخ به پرسش دوم پژوهش مبنی بر این که، شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری اقتصادی دارای چگونه وضعیتی است؟ نتایج پژوهش حکایت از مطلوب بودن وضعیت تاب‌آوری اقتصادی در شهر یزد دارد. تاب‌آوری در اقتصاد به‌عنوان واکنش و سازگاری ذاتی افراد و جوامع در برابر مخاطرات است؛ به طوری که آن‌ها را قادر به کاهش خسارات و زیان‌های بالقوه ناشی از مخاطرات سازد. به دلیل به هم پیوستگی وسیع در سطح اقتصاد کلان، تاب‌آوری اقتصادی نه تنها به ظرفیت‌های شغلی افراد، بلکه به ظرفیت همه نهادها وابسته است (راس، ۲۰۰۴: ۳۰۷). هم‌چنین تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان توانایی جامعه برای سازگاری اجتماعی و اقتصادی که در معرض مخاطرات طبیعی قرار دارد تعریف می‌شود. یافته‌های پژوهش حاضر، نشان از بالا بودن دو مؤلفه اساسی تاب‌آوری اقتصادی شامل: روحیه کارآفرینی و اخلاق اقتصادی در شهر یزد دارد. به عبارت دیگر، مطلوبیت وضعیت روحیه کارآفرینی و اخلاق اقتصادی در شهر یزد به‌عنوان نقطه قوتی به‌شمار می‌آید که تاب‌آوری اقتصادی آن را در مواقعی که از لحاظ اقتصادی در تنگنا قرار می‌گیرد، افزایش می‌دهد.

- پرسش سوم که محقق به دنبال پاسخ به آن بوده است، چگونگی وضعیت تاب‌آوری زیست‌محیطی شهر یزد است. در جهت پاسخ به این پرسش دو مؤلفه تاب‌آوری زیست‌محیطی، یعنی تنوع زیستی و توان اکولوژیکی شهر یزد مورد بررسی قرار گرفته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که تنوع زیستی بالایی که در استان یزد وجود دارد نوعی پتانسیل و ظرفیت برای این استان به‌شمار می‌رود و با توجه به تحلیل‌های صورت گرفته در افزایش تاب‌آوری زیست‌محیطی تأثیرگذار است. با استناد بر نظر متخصصین در حوزه محیط زیست این‌گونه استنباط شده است که ارزیابی صحیح و مناسبی از توان اکولوژیکی استان یزد جهت ایجاد صنایع و کارخانه‌ها صورت نگرفته و صنایعی در این استان رشد و توسعه پیدا کرده‌اند که هیچ تناسبی با توان اکولوژیکی این سرزمین ندارند و تاب‌آوری زیست‌محیطی را به سطح پایینی تنزل می‌دهد.

- در نهایت، در پاسخ به پرسش چهارم پژوهش مبنی بر این که، شهر یزد از لحاظ تاب‌آوری کالبدی دارای چگونه وضعیتی است؟ با دریافت‌هایی که از مصاحبه‌ها صورت گرفته است، سه مؤلفه کلیدی در این زمینه عبارتند از: ۱- کیفیت ابنیه و مسکن؛ ۲- مکان‌یابی؛ و ۳- رشد افقی و بی‌رویه شهر. در جامعه مورد مطالعه، با توجه به ارزیابی که متخصصین در زمینه کیفیت ابنیه و مسکن در شهر یزد داشته‌اند، این‌گونه استنتاج می‌شود که وضعیت ساخت‌وساز در شهر یزد دارای نقصان‌های جدی می‌باشد و استانداردهای ساخت‌وساز رعایت نشده است؛ یعنی چنانچه بحرانی رخ بدهد، برگشت به شرایط عادی خیلی راحت نیست. مؤلفه دیگر تاب‌آوری کالبدی که در این تحقیق

به آن پرداخته شده، بحث مکان‌یابی است. مصاحبه‌شوندگان در این زمینه اتفاق نظر داشته‌اند که مکان‌یابی اصولی و مناسبی در شهر یزد صورت نگرفته است. یکی دیگر از مؤلفه‌های تاب‌آوری کالبدی که در این پژوهش به بررسی آن پرداخته شده، رشد افقی و بی‌رویه شهر یزد است. به این معنی که با رشد افقی شهر، منابع و امکانات بیشتری در زمان وقوع بحران نیاز می‌باشد و خدمات‌رسانی به نقاطی که با مراکز شهر فاصله دارند دشوار شده و هزینه‌های مضاعفی را به دنبال خواهد داشت.

۸. پیشنهادها

با توجه به نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، پیشنهادهای اجرایی در حوزه تاب‌آوری شهری (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی) را می‌توان به شرح ذیل ارائه نمود.

- ارتباط بیشتر سازمان‌ها و نهادهای گوناگون با تشکل‌ها و انجمن‌های مردم‌نهاد به منظور داشتن ارتباط قوی و ایجاد اعتماد متقابل.
- تقویت انجمن‌ها جهت مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌هایی که در مورد محلات اتخاذ می‌گردد.
- ایجاد شورایی‌ها در محلات شهر یزد به منظور جلب مشارکت‌های مردمی در جهت رفع مشکلات و نارسایی‌ها به خصوص در زمان وقوع حوادث غیرمترقبه.
- دخالت دادن نظر شهروندان در برنامه‌ریزی‌ها و طرح‌های عمرانی از طریق ایجاد برنامه‌های مشارکتی میان شهروندان و سازمان‌ها دولتی.
- شناخت درست از وضعیت محیط‌زیست توسط مدیران و مسئولان.
- استقرار صنایع کم‌آب‌خواه مثل صنایع بسته‌بندی و صنایع الکترونیک.
- تمرکز و تأکید شهرداری بر مقاوم‌سازی و مستحکم‌سازی ساختمان‌های بافت تاریخی.
- نظارت ساختمانی و نظارت فنی بر ساخت‌وسازهای بافت جدید به صورت دقیق و جلوگیری از تخلفات ساختمانی و یا به حداقل‌رسانی آن‌ها.
- به‌کارگیری سیاست‌های تشویقی برای مقاوم‌سازی در بافت تاریخی.
- زمینه‌سازی بسترهای لازم برای کارآفرینی.
- حذف قوانین دست‌وپاگیر و ایجاد یک نوع تسهیل‌گری‌های اقتصادی و مالی برای کارآفرینان.

سپاسگزاری

نهایت سپاس و قدردانی از تمام کسانی که ما را در انجام این پژوهش یاری رساندند.

پی‌نوشت

1. Resilience
2. Manyena
3. Collins
4. Quinn Bernier
5. Allen
6. Brunette
7. Componela

کتابنامه

- ایمان، محمدتقی، (۱۳۹۴). روش‌شناسی تحقیقات کیفی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ سوم، زمستان ۱۳۹۴.
- بسطامی‌نیا، امیر، (۱۳۹۶). «تبیین تاب‌آوری اجتماعی و اقتصادی شهرهای زلزله‌زده مطالعه موردی: شهرهای رودبار و بم». رسالهٔ مقطع دکتری دانشگاه یزد، دانشکدهٔ علوم انسانی.
- پرتوی، پروین؛ بهزادفر، مصطفی؛ و شیرانی، زهرا، (۱۳۹۵). «طراحی شهری و تاب‌آوری اجتماعی (بررسی موردی: محلهٔ جلفا اصفهان)». دو فصلنامهٔ دانشگاه هنر، شمارهٔ ۱۷، صص: ۹۹-۱۱۶.
- تدلی، چارلز؛ و تشکری، عباس، (۱۳۹۶). بنیان‌های پژوهش ترکیبی: یکپارچه‌سازی رویکردهای کمی و کیفی در علوم اجتماعی و رفتاری. مترجمین: اکبرزارع شاه‌آبادی، مهرنوش فخارزاده، رحمت‌اله ترکان، یزد: انتشارات دانشگاه یزد.
- دلاکه، حسن؛ محسن بیگی، ثمره؛ و شاهپوندی، حسین، (۱۳۹۶). «سنجش میزان تاب‌آوری اجتماعی در مناطق شهری اصفهان». مجلهٔ جامعه‌شناسی نهاد‌های اجتماعی، سال ۴، شمارهٔ ۹، صص: ۲۲۷-۲۵۲.
- رضایی، محمدرضا؛ و کاویان‌پور، گلشن، (۱۳۹۵). «ارزیابی میزان تاب‌آوری اجتماعی و کالبدی - محیطی محلات شهری در مواجهه با سوانح طبیعی (زلزله) (مطالعه موردی: کلانشهر مشهد)». سومین کنفرانس ملی مدیریت بحران و HSE در شریان‌های حیاتی، صنایع و مدیریت شهری، تهران، <https://civilica.com/doc/561760>.
- رفیعیان، مجتبی؛ رضایی، محمدرضا؛ عسگری، علی؛ پرهیزکار، اکبر؛ و شایان، سیاوش، (۱۳۹۸). «تبیین مفهوم تاب‌آوری و شاخص‌سازی آن در مدیریت سوانح

اجتماع‌محور (CBDM) جغرافیا». برنامه‌ریزی و آمایش فضا، سال ۱۵، شماره ۴، صص: ۴۱-۱۹.

- فرزادبختاش، محمدرضا؛ کی‌نژاد، محمدعلی؛ پیربابایی، محمدتقی؛ و عسگری، علی، (۱۳۹۲). «ارزیابی و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز». نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، دوره ۱۸، شماره ۳، صص: ۳۳-۴۲.

- فلاحی، علیرضا؛ و جلالی، تارا، (۱۳۹۶). «بازسازی تاب‌آور از دیدگاه طراحی شهری پس از زلزله ۱۳۸۲ بم». نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، دوره ۱۸، شماره ۳، صص: ۵-۱۶.

- نظریور، شاپور؛ و فرجی، امین، (۱۳۹۶). تاب‌آوری شهری، طرح پژوهشی. تهران: شورای اسلامی شهر، ۱۷ و ۱۲.

- Adger, W. N., (2000). "Social and ecological resilience: are they related?". *Progress in human geography*, No. 24 (3), Pp: 347-364.

- Cutter, S. L.; Barnes, L.; Berry, M.; Burton, C.; Evans, E.; Tate, E. & Webb, J., (2008). "A place-based model for understanding community resilience to natural disasters". *Global environmental change*, No. 18(4), Pp: 598-606.

- Keck, M. & Sakdapolrak, P., (2013). "What is social resilience? Lessons learned and ways forward". *Erdkunde*, 5-19, Pp: 9, 13, 20.

- LaLone, M. B., (2012). "Neighbors helping neighbors: an examination of the social capital mobilization process for community resilience to environmental disasters". *Journal of Applied Social Science*, No. 6(2), Pp: 209-237.

- Norris, F. H.; Stevens, S. P.; Pfefferbaum, B.; Wyche, K. F. & Pfefferbaum, R. L., (2008). "Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness". *American journal of community psychology*, No. 41(1-2), Pp: 127-15.

- Ross, H.; Cuthill, M.; Maclean, K.; Jansen, D. & Witt, B., (2010). *Understanding, enhancing and managing for social resilience at the regional scale: opportunities in North Queensland*.

- Wahhab Mustafa, K. A., (2017). "The Role of Sun sustainable Infrastructure in Resilient City Production". *Disasters*, No. 9(8), Pp: 44.